

Polja

časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja
novi sad – godina XXXIII – cena 400 dinara

juli '87 broj 341

telegrami

oto tolnai

DISTIH

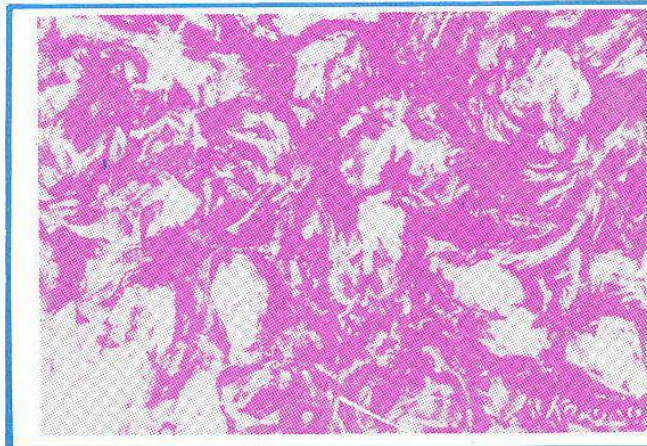
*Ijubi se sa stotinu muva
ili je mrtav*

ŠTO POVEROVAH

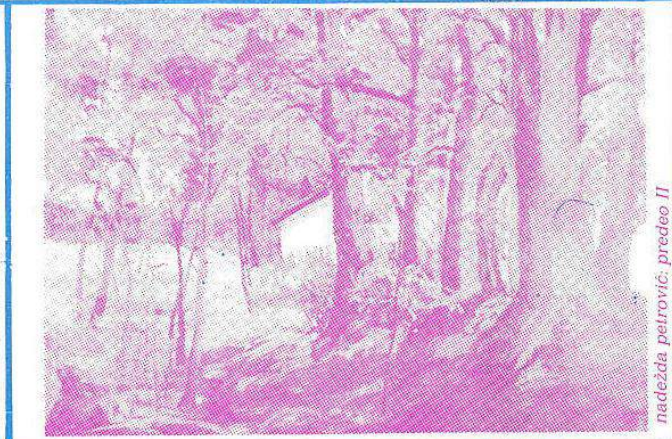
*intenzivno popašenoj
pokošenoj travi je dobro
zašto meni nije
ta lepo sam samleven
žuti zubi preživa ju se u smaragd
zašto poverovah ja neću izludeti*

ZELENA STAKLENA KIŠA

*liška šušti suvi šas
palić u obliku bumeranga
prljava voda pljusnuta kroz prozor
liška šušti suvi šas
dal će se s neba sručiti u sebe
vrela zelena staklena kiša
hor porckalih žaba*

milan konjović, cveće

nadežda petrović, predeo II

TROPSKA KRTICA

*baca za mnog'šaku slepe svetlosti
ovekovečiću te kaže
postoji tropska krtica kažem
koža joj poput stakla
i za vreme meča buši teniska igrališta
kad budem sasvim vidljiv
kao u rendgenskom oku biotskog risa
kad se već samo staklasti pramenovi mojih creva
budu međusobno osvetljavali uz cilik
srećno ću oslepeti*

DUGE KLINOVE

*boji kosu i druguje s planinarima
za jednu noć sam osedeo
u detinjstvu sam se igrao sa sinom bunardžije
on je slutio šta se skriva
on je slutio šta nas čeka u dubini
noću me oblije samtrni znoj
danas-sutra bojiću kosu
družiću se s ljudima koji
duge klinove zabijaju u svoje tabane
duge klinove zabijaju u svoje dlanove*

Preveo: Sava Babić

- * milijić, estetsko iskustvo i relativnost progresa u umetnosti
- * fajerabend, napredak u umetnosti, filozofiji i nauci
- * parun, memento
- * ružević, aheron tačno u podne
- * tarkovski, nisam ni bolji ni gori od drugih
- * rendžov, krilato ždrebe
- * intervju; vesna parun, pisanje kao opiranje pisanju
- * ković, razvoj višeg i visokog školstva
- * radojković, susret satelitske televizije

metamorfoze umetničkog doživljaja

vojin matić

Tokom svojih istraživanja promena koje su nastajale tokom istorijskog razvoja na polju onoga što mi danas zovemo umetnošću, došli smo do zaključka da je čovek i kvalitativno i kvantitativno menjao svoje odnose prema onom što je stvarao svojim rukama i prirodi oko sebe. Tokom svoga razvoja čovek vrši odбір i različito ceni i vezuje se za svoje kreacije slično kao što to čini među ljudima prema kojima gaji ogroman broj odnosa i nijansa.

Danas među fetišima nalazimo predmete koji po sudu nekih estetičara i istoričara umetnosti pokazuju izvesne estetske odlike. Fetiša ima od najprimitivnijih komada drveta ili kamena do onih koji pokazuju veliko umetničko umeće, po današnjem kriterijumu, ali ih sredina koja ih izrađuje doživljava kao individualne natprirodne moći koji su opasne za običnog čoveka ali mu, ako se na određeni način odnosi prema njima, donose značajne darove. Oni su natprirodna bića a ne mrtvi predmeti kao umetnička dela.

Naučnici se ne slažu u tom da li su fetiši umetnička dela. Imamo utisak da je prelaz fluidan odnosno da on za nekog u kulturi u kojoj je stvoren počinje da predstavlja umetničko delo dok je za druge u istoj kulturi još samo fetiš.

Badnjak je nesumnjivi fetiš od onog trenutka kada ga domaćin izabere, obredno poseče i okiti, dok gori i kasnije mu se čuva pepeo da bi se u proleće prosuo tamo gde treba da donse rod. Za sve to vreme on se razlikuje od svih drugih cepanica i pepela po emocionalnom odnosu ukućana prema njemu, dok mu se antropomorfnost njegovog bića označava »bradom« od kore kad se poseče, kao što je to ponegde običaj.

Drva i džbunje koji se kite u raznim kulturama krpama i drugim nakitom koji tokom vremena dobija specifične oblike, pretvara mrtve predmete u fetiše koji su po verovanju ljudi iz te kulture, niži demoni ili božanstva koji štite zajednicu i donose joj određena dobra. Ljudski rad na tim predmetima doživljavaju otudeno, kao da su se sami stvorili ili da se poslužili rukama onih koji ih izrađuju. I njihova izrada je obred u kojima su žreci koji ih izvode u transnom stanju koja se doživljavaju kao nadahnuta tim demonima ili bogom. Osvešćivanje te obredne radnje u današnjoj umetnosti pojavljuje se kao hepening koji kod prisutnih može da izazove emocionalno stanje srodno tom prvobitnom stvaralaštvu. Pri prelasku obreda u običaj ostaje sačuvano izvesno osećanje sreće koje staje na mesto entuzijazma, nadahnuća, prvobitnog čina. Nije se sve izgubilo od emocija toga čina. I one mogu da se dočaraju pod odgovarajućim uticajem umetnika koji je u sebi mogao da ih izazove.

Čovek je svoju aktivnost u izradi artefakata dugo otudivao i otklanjao iz svoje svesti i doživljavao ih kao čudotvorna stvaranja natprirodnih bića i pripisivao im njihove osobine i moći. Ta su bića bila jedina koja su mogla da stvaraju ni iz čega. Projekcije, koje su u entuzijastičkim stanjima i čulno osećana, fiksirana su od zajednice u pojedine predmete i tako su nastajali tabuisani predmeti sa osobinama fetiša paralelno sa verovanjima i njihovo natprirodno biće. Tako je nastalo demon-drvo, kamen, alatka, ponekad i bez čovečije aktivnosti. I pored toga čovek je imao potrebu da te predmete i životinje obeleži ali je rad na tim opasnim demonima izazivao entuzijastička stanja, što vidimo do današnjeg dana kod izvesnih vernika i izaziva postupke koje ne doživljavaju kao svoje. Tako su nastala ona što nazivamo svetim drvima, kamenjem, životinjama. Aktivnim dejstvom pojedinih žreca, prema njima, oni se pretvaraju od trenutnih videnja u čarobna biće poznata celoj zajednici oko kojih se organizuje život, obredi i običaji. Ljudi se počinju ponašati kao da se sve u njihovoj sredini odigrava magijskim moćima tih natprirodnih bića i da sve zavisi od njih.

Kičenjem drva njihova moć se produžava u verovanjima ljudi ditične kulture. Isto to važi i za agresivne postupke koji se izvode na tim nosiocima projekcija jedne zajednice, kao što su zasedanja i druga doterivanja oblika artefakata koji se tako pretvaraju i magijske predmete i sve više dobijaju oblik onog za čije se otelovljenje smatraju.

Predmeti koji se tako investiraju nagoniskim težnjama izazivaju zavisnost kod ljudi u čijoj sredini postoje ali tokom vremena su izloženi raznim tipovima elaboracije tih težnji. Jedno je u pravcu neutralizacija tih težnji sa postepenim prestankom verovanja u njihovu magijsku moć a drugi ih njihovim kontinuiranim doterivanjem održava kao predmete kulta. Neutralizacija ide prema folkloru i upotrebnom predmetu dok sublimacija investiranih nagona dovodi do mitologija, religija i umetnosti.

Čovekova potreba da produži kontakt sa ljubljenim pokojnikom, postala je jedna od glavnih okosnica razvoja kulture, od najstarijih grobova do čuvanja i obilaska urne. Investicije u pokojnika za vreme života čine da projekcije i njega prežive njegovu smrti i deluju na jedan specifičan način u smislu čestih potreba za kontaktom ili u obliku straha što od njega čini zlog demona ili vampira.

Ta materijalistička potreba čoveka izuzetno je jaka i regulisana običajima, što čini da variraju po kulturama i razdobljima, ali je preživela kod čoveka sve promene koje su se desile tokom istorije.

Ona se tokom razvoja prenosi na supstitute objekata ljubavi, ali je kroz sve to vreme sačuvala prvobitni materijalni karakter. I fetiš je supstitut kao i svi oni objekti, životinje ili predmeti, prirodni ili obradeni, koji su postali nosioci projekcija pomerenih na njih. Svemoć koju neki u njih projiciraju, kao fiksaciju ili regresiju iz najranije faze razvoja, čini da takvi objekti služe ljudima kao zaštita i predmet kojim može da se pribave izvesni željeni ciljevi. Supstitut dugo nije u stanju da zameni prvobitni ljudski objekt sa svim moćima koji smo projektovale u njega, pa da bismo mu vratili svemoć koja se gubi usled neutralizacije, dodaju mu se delovi prvobitnih objekata. Tako, afrički fetiši po pravilu imaju šupljina u kojima se čuvaju delovi tela životinja i biljaka u koje se projiciraju magijska dejstva, kao i mošti svetaca koje se stavljaju na sveta mesta, zapisi, amajlije, materije sa kojima se vraća i koje nisu šamani, pa su ih upotrebljavali i alhemičari za stvaranja živog.

Najprimitivniji fetiši, kad im oslabi čarobna moć, bacaju se ili sahranjuju. Oni imaju (magijsku) upotrebnu vrednost. Oni rade, kao što su u Africi odgovarali Vidu Pećari kad je otkupljivao alatke i kojima su živeli još ostaci prvobitnih natprirodnih bića, koji su samo obrađivali zemlju i vršili

naizmeničnije korisne poslove, što se sačuvalo do današnjeg dana u narodnim pripovetkama i bajkama. I luk je bio demon kao i plug. Mnogi upotrebnii predmeti u seoskim domaćinstvima sačuvali su mnogo više od prvobitnog fetišističkog odnosa ljudi prema njima, kao što je to kod nas bio slučaj sa verigama, pržuljama i dr.

Dok se jedni artefakti razvijaju u pravcu neutralizacije, prilikom čega slabi zavisnost i poštovanje prema njima, drugi dobijaju izvesni simbolični smisao u okviru nekog religioznog sistema sa svojim mitologijama. Ovo nastaje intenziviranjem doterivanja predmeta obožavanja.

Pripisivanje magijskih moći predmetima i životinjama pratilo je investiciju nagoniskih težnji (Zavisnošću, ljubavlju i strahom) u pojedince koji su zajednicama pružali sigurnosti, što je učinilo da je vezanost preživljavala njihovu smrt; izazvalo je potrebu da se obrednim srahranjivanjem sačuva moć koja se u njima osećala. Tako su nastale moći svetaca koje se u nekim religijama čuvaju do današnjeg dana i potreba da se verovanje u njih produži okivanjem u zlato i stavljanjem u skupocene škrinje. Tokom razvoja entuzijazam u kontakti sa magijskim predmetom se gube i obred postaje niz svesnih postupaka tokom kojih se učesnici indentifikuju kako među sobom tako i sa događajem iz mitologije, koji predstavlja određeni jaki trenutak, kako to M. Elijade zove, u kome je nešto stvoreno materijalno ili duhovno što ponekog uvodi u entuzijastično stanje.

Ako bismo iz iznetog mogli da zaključimo možemo da kažemo da se radi o specifičnoj investiciji ljudi u izvesne predmete ili radnje koji su umećem čoveka približene projekcijama onakvim kakve savremenici u određenoj kulturi i razdoblju imaju potrebu da bi bolje razumeli sopstvene postupke i postupke drugih. Kao što čovek investira oca, majku ili prijatelja, tako investira i veštački ozradene predmete i ljubav koju prema njima oseća doživljava kao umetnost.

Tokom vremena čovek se novim investicijama i majstorstvima vraća na entuzijastička stanja i verovanja u moć umetničkih predmeta ali samo u smislu jačeg uticaja ne pouzdanje ljudi, manje na njihovu magičnu moć. Tokom razvoja čovek je svoju prvobitno otudenu aktivnost projicirano u natprirodna bića postepeno vratio sebi i tako sve više postajao svestan svojih sposobnosti, a osetio se ravan bogu u kreaciji stvari koje su isto tako izazivale entuzijazam kao što su ga izazivala nadzemaljska bića. Kod izvesnih pojedinaца ushićenje nekim umetničkim delom može da kulminira u plač, neizmerno uzbuđenje pa i padanje u nesvest.

Istorijska dostignuća u umetnosti koja su postizala takav efekat, sačuvala su u sebi nešto od tog dejstva i u kasnijim epohama. Pokazuju put kojim je kultura prošla u razumevanju svojih odnosa prema svetu oko sebe i sebe.

Pošto su istraživanja u umetnosti nastala relativno kasno u istoriji, naučnici i filozofi koji su se njima bavili nisu mogli da se otresu kulturnih tradicija u kojima su odrasli pa su svoje dopadanja nesvesno unosili u svoje rasprave, što ih je ograničilo i učinilo da se ograde od sveg onog što nije moglo u njima da izazove ona ushićenja pred kreacijama kao u svojoj kulturi, pa su one tude obeležavali kao minorne, folklorne, egzotične primitivne. Sve su koristili da bi mogli da stvore kriterijume koji će važiti za sve što njihova umetnost obuhvata. I pored toga kriterijumi postajali su sve manje dovoljni pošto je čovek otkrivao ushićenja u onim stvaralaštvima na koje nije mogao da ih primeni.

Nauka koja se trudila da pronade objektivne kriterijume nezavisne od našeg spontanog dopadanja, počela je da stvara kriterijume koji su nastali baš od tih naših dopadanja, pa nisu ni mogli da pokriju ona iz stranih kultura, što je dovelo do potrebe njihovog menjanja ili ograničenja i njihovog prikazivanja kao drugi, naravno minorni, kvalitet. Taj evropocentrizam izgledao je dugo kao jedini mogući kriterijum za večna vremena. On je i dalje podržavan narcizmom o zapadnoj, judeohrišćanskoj germanskoj ili slovenskoj kulturi.

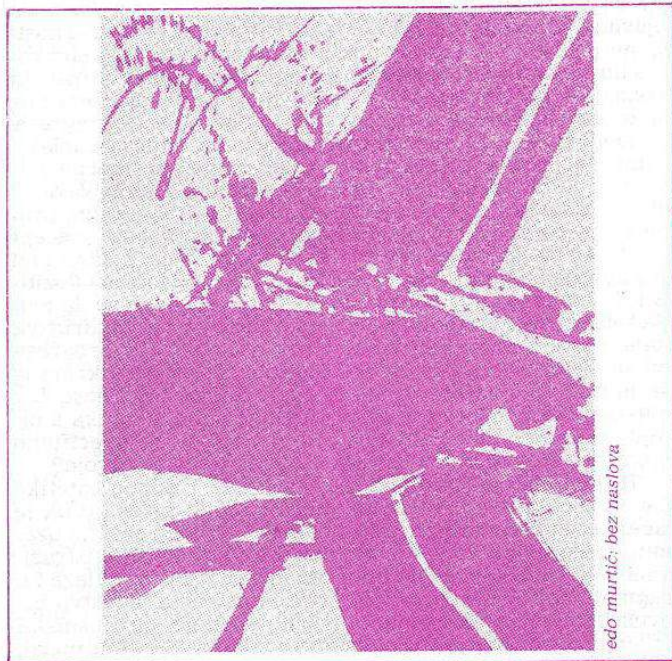
Sa antropološkog gledišta nije važno što mi danas smatramo umetnošću, nego kako je čovek prilazio onim stvaranjima koja danas nazivamo umetnošću.

Na osnovu dosadašnjih istraživanja možemo da kažemo da je čovek svoje najranije projekcije doživljavao kao stvarna natprirodna bića i obeležavajući ih pojedine predmete prihvatao kao neku vrstu njihove materijalizacije. Tako ih je fiksirao za celu zajednicu koja je svoj život organizovala oko njih. Oni nisu bili lepi, nego strašni i blagotvorni u isti mah i od njih su poticala razna dobroćinstva koja su delovala svojim natprirodnim moćima. Tokom vremena te su moći slabile čime se gubila zavisnost zajednice od njih. Oni su bacani, zaboravljani ili sahranjivani. Ikona razvojno povezuje taj prvobitni stadijum sa umetnošću.

Postepenim povlačenjem investiranih nagonских težnji žreca na sebe stvorio se sekundarni narcizam, doživljaj sebe kao subjekta, što je dovelo i do razotudjenja aktivnosti koju je čovek do tada doživljavao kao natprirodnu kreaciju a tokom vremena i kao nadahnuće.

Iako odnos ljudi onih vremena i kultura prema predmetima i radnjama, koje mi danas nazivamo umetničkim, sadrži u nastajanju i te kvalitete, oni su, rekli bismo danas, korisni predmeti, prema kojima ljudi gaje više ono što još zovemo strahom božjim a ne privlačnošću lepog. Čudo se dešavalo pred očima zabezbednutih ljudi nešto se stvaralo božanskom moći ni iz čega, što se bitno razlikuje od uzbudjenja ili neke vrste tihog ushićenja pred umetničkim delom danas.

Tako gledano, fetiš nije umetničko delo ma koliko mu se neko divi. On donosi blagostanje i plodnost, leći ili barni od neprijatelja, on je mnogo značajniji nego što su slike i skulpture koje samo još ukrašavaju. Ta degradacija svetog i moćnog odigrava se u raznim kulturama u raznim razdobljima, što ne znači da su one više koje su vremenski ranije završile tu kvalitativnu promenu u odnosu prema određenim artefaktima. Mogli bismo čak da tvrdimo da je obrnut slučaj, pošto je nesvesno oživljavanje artefakta ono što doživljavamo kao kreaciju koja ponese ljubitelje. Nije to razlog zbog koga tvrdimo da fetiš nije umetnost nego zbog toga što se veruje da ga nije mogao čovek izraditi, što je drugi odnos prema njemu, i da mi vek trajanja zavisi od toga što njegovu moć treba povremeno obnavljati izvesnim materijalnim dodacima inače mu se dejstvo gubi.

Tokom vremena čudotvornost fetiša se postepeno gubi i zamenjuje oduševljenjem i divljenjem, koje se opet vezuje za majstorstvo onog čija aktivnost staje u prvi plan i priznaje da se od kruga ljubitelja kao lična neponovljiva zasluga umetnika. Čovek je stao na mesto natprirodnog bića i postao prvo majstor pa umetnik. Grci još nisu imali ime za umetnika i svrstavali su ih u majstore čime je izražen prelaz moći natprirodnog bića na pojedinog čoveka. Taj prelaz označava se tokom istorije trenutkom kada se počinju pamtit i imena umetnika i priznaje im takvu sposobnost što je ponekad izraženo i subjektivnim ubedenjem.

Umetnost ima na ljude dve vrste uticaja, svesne i nesvesne. Svesno cenimo majstorstvo, umeće koje upoređujemo sa drugim delima, dok se nesvesna poruka doživljava neposredno i nju je često teško izraziti rečima, njihova intepretacija često je različita od jednog do drugog i obično nerazumljiva ili teško razumljiva za ljude druge kulture.

Umetničko delo, kao ranije obred, izlaže čoveka strahu od socijalno zabranjenih dela čiji su impulsi do toga vremena bili potisnuti. Ono krši neki tabu koji ljudi doživljavaju kao nezadovoljstvo u kulturi u kojoj žive. U umetničkim delima pojavljuju se pobune protiv bogova, heroja, kraljeva, plemića da bi na kraju opisivali obične ljude. Uvek izgleda kao da se bore za veću sreću i društvo u kome će zadovoljnije živeti. Kada se jedan umetnički sukob završi pojavljuju se novi elementi koji čoveku stvaraju utisak neslobode. U XIX veku

čovek je najzad počeo da otkriva uzroke svoje neslobode i nezadovoljstva u sebi i svojim postupcima, sukobima u braku, sa prijateljima i najbližima, pa se počeo baviti sve više nerazumljivim potrebama i postupcima čoveka. Bogovi, heroji, kraljevi i druge figure izobličene našim projekcijama udaljili su se. Ne treba zaboraviti da su i kraljevi bili nosioci magijskih projekcija. Tako se zna da se engleski kralj Carls lećio od skrofuloze, neki su verovali da je kralj Nikola crnogorski bio zduhać i upravljao oblacima i vremenom.

Tu funkciju pre nastanka umetnosti vršio je obred, ali se čovek nije usudio da individualno krši tabue nego je to činio kolektivno i zbog toga padao u trans i u početku gubio pamćenje za počinjena dela.

Umetnik je svestan i sam. On uzima odgovornost za taj, na početku bogohulni, čin zbog čega je u antičkoj grčkoj još kažnjavan.

Kasnije je strah od huljenja na bogove pretvoren u strah od rušenja poretka i morala zbog čega je Sokrat osuđen.

Epohе usredsredene na pokušaje analize odnosa prema izvesnim figurama religiozne ili društvene hijerarhije imaju dve faze. Jedna je libidna u smislu veličanja i himni posvećenih njima, pa bilo to prema bogu ili predsedniku opštine a druga je agresivna, njihovo ismevanje i napadanje. Kada se taj ciklus završi, dolazi na red drugi odnos čoveka prema uzorima. Najzad je čovek pokušao da pogleda i sebe. Sva prethodna ispitivanja odnosa čoveka prema objektima idealizovanim projekcijama podlegla su neutralizaciji. Bogovi koji su i prethodno izgubili su se otišavši daleko. Novi odnos, posle kruga sublimacija neutraliziranom prema novom objektu ponovo bi buknuo i ispunili zajednice u kojima se te drame odigravale oduševljenjem i nadom da je najzad sagledala razloge svog nezadovoljstva i proces počinje ispočetka, ali na drugom nivou sa kvalitetno drugim pretpostavkama.

Tako je ciklus odnosa prema bogovima politeizma pri svome završetku mogao te strašne figure sa moćima, koje su odlučivale o životu i smrti, da postavi kao umetnički ukras pred reprezentativne zgrade i da učini da zajednica u njima uživa kao savršanim ukrasima, svesno, ali samo zahvaljujući majstorstvu koje su umetnici uspeali da postignu. Gromovnik se više nije oglašavao grmljavinom kad je u svojim kolima tutnjao preko oblaka. Amor je sveden na poetsku figuru sa svojom strelom.

Sa hrišćanstvom je nastao novi krug, sublimacija. Bog, Hristos i sveci postali su stvarni kao što su to bili bogovi mnogoboštva. Njihovi delovi tela postali su ponovo magijske moći kao u staroj Heladi kada su heroji u svojim grobovima sijali noću kad su Persijanci napadali Grčku – kao što je Bogorodica pobedila neprijatelja pred Carigradom.

Kada su u Carigrad ušli krstaši, varvari su videli stanje u kome su Vizantinci još čuvali svoje klasične bogove kao visoku umetnost, ali su pored njih uspeali da se vežu i za moći svetaca koji su tek počeli svoj luk prema estetici, koji je doveo do ikone i svete slike.

Tim putevima čovek uspeva da se sve bolje upozna sa svojom okolinom i sobom i stvara stalno nove projekcije idealnog stanja onakvog kakvo je uspeo da sagleda koristeći prethodno iskustvo. Takvo širenje svesti, kako je to nazvao Nojman, omogućuje da jedan umetnik stoji na ramenima svoga prethodnika, što važi i za ideologe i naučnike, sagleda nove probleme i odnose i pokušava da ih otkloni da bi bolje mogao da zadovoljava svoje potrebe i oseća se bliže idealu koji je projektovao.

Hrišćanstvo je otpočelo novi ciklus koji je preko boga i svetaca, careva, heroja u obliku vitezova ponovio krug do »običnog čoveka« i dalje u potrebi da se život učini razumljivim.

Ta borba protiv tabua koje nam nameću figure koje nose naše projekcije, prvo u nadi a posle u razočaranju, izraz je neuništive borbe za boljim odnosima među ljudima. Ona se ispoljava u osudama takvih stremjenja koja konzervativnim slojevima izgledaju pobuna protiv reda a za njihove pobornike – obaranje besmislenih uzora života i u kazivanje na put kojim mogu da se otklone bez štete po društvo. Te sublimacije potisnutih težnji, za one koji su odrasli i prihvatili tabue svoga detinjstva, izgledaju uvek opasne po društvo i ružne, što možemo da konstatujemo po otporima i povremenih sudskih procesa i administrativnim zabranama. One su se u naše vreme ispoljile, u teatru apsurda i andergraund poeziji.

To je put kojim je čovek počeo sve bolje da utiče na prirodu, društvo i pojedinca. To je prvobitno bio jedinstven odnos kulturne zajednice predvodene žrecom prema pojedini ljudima i stvarima. Tokom vremena počeo je da se podvaja u pravcu raznih umetnosti i stvaranja teorija, što se beskraino nastavlja.